

Вывучэнне спецыяльнай лексікі на занятках беларускай мовы (спецыяльнасць "Архітэктура")

На 1 курсе студэнты-архітэктары БрДТУ пачынаюць вывучаць профільны прадмет "Архітэктурнае праектаванне", дзе закладваюцца веды аб архітэктуры і элементах будынкаў.

Тэрмін з'яўляецца галоўным элементам мовы навукі і тэхнікі, таму задача выкладчыка беларускай мовы – пазнаёміць студэнтаў-архітэктараў з прафесійнай лексікай беларускай мовы, паказаць асаблівасці тэрмінаў у параўнанні з агульналітаратурнымі словамі, даць характарыстыку тэрміналогіі падмовы архітэктурнага праектавання паводле паходжання, структуры, лексіка-граматычнай прыналежнасці, спосабах утварэння.

Асаблівую цікавасць для студэнтаў прадстаўляе архітэктурны ордар – сістэма форм антычнай грэчаскай архітэктуры, якая ўзнікла на аснове стоечна-бэлезнай сістэмы. Зразумела, што лексемы, якія складаюць тэрміналогію архітэктуры перыяду антычнай Грэцыі, запазычаныя, таму неабходна ўспомніць асноўныя фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці слоў неславянскага паходжання. Для лепшага засваення архітэктурных тэрмінаадзінак грэчаска-лацінскага паходжання і для выпрацоўкі навыкаў прафесійнага маўлення на занятках беларускай мовы разглядаем этымалогію слова ордар і лексем, якія называюць асноўныя яго элементы (антаблемент, калона, эхін, капітэль, база і інш.), а таксама шляхі ўтварэння названых тэрмінаў.

Адзначаем, што большасць грэчаскага-лацінскіх тэрмінаў была ўтворана ў выніку тэрміналогізацыі агульнаўжывальных слоў. Асаблівая роля пры гэтым належала матывацыі, перш за ўсё метафары, паколькі "метафара дае перанос значэння па падабенстве, у выніку чаго два прадметы, зусім розныя па сваім прызначэнні, па паходжанні збліжаюцца на аснове якой-небудзь рысы, звычайна знешняй у адносінах да іх" [1, с. 203]. Для

ілюстрацыі сказанага карыстаемся слоўнікам іншамоўных слоў [2], у якім вызначаем прамое і пераноснае значэнні тэрміналогізаванай лексікі, а таксама малюнкамі і фотааздымкамі, на якіх прадстаўлены элементы архітэктурнага ордара і прадметы, назвы якіх сталі адзінкамі тэрміналогіі ў выніку метафарычнага пераносу.

Вызначаем, што слова ордар прыйшло ў беларускую мову з лацінскай мовы, дзе мела значэнне "лад, парадак". Таму парадак пабудовы элементаў гэтай архітэктурнай сістэмы і назвалі ордарам.

Такім жа чынам, аналізуючы ў лексіка-семантычным плане тэрміны архітэктурнага ордара, вызначаем значэнні наступных слоў.

Капітэль – ад лацінскага агульнаўжывальнага слова галава (capitellum) [2, т. 1, с. 608]. Якая сувязь паміж галавой і капітэллю архітэктурнай? Капітэль уяўляе сабой верхнюю частку калоны, як бы «галаву» сістэмы паміж верхняй і ніжняй гарызантальнымі часткамі сістэмы. Так адбыўся перанос слова па падабенстве (метафарызацыя).

Эхін – слова грэчаскага паходжання, мае значэнне «вожык» [2, т. 2, с. 729]. Так старажытныя грэкі звалі ракавіну малюска марскога вожыка, якую яны выкарыстоўвалі ў якасці пасудзіны, ёмкасці. Ракавіна малюска вельмі падобна да архітэктурнай дэталі – ніжняй часткі капітэлі, размешчана пад верхняй плітой – абакай. Эхін найчасцей ужываецца ў дарыйскім ордарах, дзе ён выглядае накшталт пругкай «падушкі». У карынфскім ордарах ён вельмі змяніў свой выгляд, але назва так і замацавалася за гэтым элементам. Так агульнаўжывальнае слова стала архітэктурным тэрмінам.

Абака – ад грэчаскага слова abakos – дошка [2, т. 1, с. 9]. У архітэктуры тэрмін абака – верхняя частка капітэлі калоны ў выглядзе гарызантальнай пліты.

Акант – назва травяністай расліны з фігурным лісцем, якая расла на тэрыторыі старажытнай Грэцыі. Ад грэчаскага *akanthos* [2, т. 1, с. 39]. Назву гэтую перанеслі на скульптурнае ўпрыгожанне капітэлі, якое нагадвае лісце гэтай расліны.

Фасцыі – слова лацінскага паходжання. Значэнне (*fascia*) – павязка, паласа [2, т. 2, с. 547]. У медыцынскай тэрміналогіі гэта лексема абазначае тонкія абалонкі са злучальнай тканкі, якія пакрываюць асобныя мышцы або іх групы, а таксама некаторыя органы. У архітэктуры фасцыі – гэта гарызантальныя ўступы, на якія падзяляецца архітраў некаторых архітэктурных ордараў.

Як бачым, гэты тэрмін і ў медыцынскай тэрміналогіі, і ў архітэктурнай захаван першааснае значэнне – паласа. У ордарнай сістэме гэта выцягнуты гарызантальны элемент, на які падзяляецца архітраў.

Кесоны – ад французскага слова *caisson* – скрыня [2, т. 1, с. 645]. У архітэктуры гэтую назву перанеслі на квадратныя ці шматкутныя дэкаратыўныя паглыбленні ў стольным зводзе ці на ўнутранай паверхні аркі.

Столь, аздобленую кесонамі, завуць кесаніраванай ці лакунарнай (ад лацінскага слова *lacuna* – «паглыбленне», «лакуна»). У металургіі гэты тэрмін называе элемент сценкі шахтавай металургічнай печы ў выглядзе сталёвай скрынкі, якую астуджаюць вадой. Тэрмін кесоны выкарыстоўваюць як у металургіі, так і ў архітэктуры, і ў аснове абодвух выпадкаў ляжыць значэнне скрыня.

Разглядаючы лексіка-граматычныя асаблівасці архітэктурнай тэрміналогіі, звяртаем увагу на тое, што навуковае паняцце або з’ява можа быць абазначана адным словам-тэрмінам ці словазлучэннем-тэрмінам, паколькі «фармальныя межы асобнага тэрміна знаходзяцца ў прамой залежнасці ад зместавых межаў тэрмінавага паняцця» [3, с. 62]. Словы тэрміны (аднакампанентныя тэрміны) прадстаўлены такімі самастойнымі часцінамі мовы, як назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы і прыслоўі, прычым асноўную ролю адыграе аднаслоўных тэрмінаў складаюць назоўнікі. І гэта невыпадкова, таму што назоўнікі называюць канкрэтныя прадметы (сцяна, балюстра, камень, налічнік, бэлька, калона, дах, акно, арка, будынак, дзверы), асоб (архітэктар, будаўнік, вучоны, майстар, скульптар), рэчывы (пясок, цэгла, клей, цэмент, смала), прыметы, якасці, дзеянні, стан (мантаж, праектаванне, будаўніцтва, эскізіраванне, праход, святло, зелень) і г. д. Большасць лексем-назоўнікаў прафесійнай мовы архітэктараў утворана лексіка-семантычным спосабам, аднак пэўная частка тэрмінаў з’яўляецца дэрыватамі, напрыклад: падмурак, падступёнак (прыст.-суф.), сячэнне, праектаванне (суф.), пралёт, распор, насціл (бязаф.)

У архітэктурнай сферы ў якасці тэрмінаў ўжываюцца пераважна адносныя прыметнікі, паколькі называюць прыметы ў залежнасці ад матэрыялу, з якога зроблены прадмет (маналітны, жалезны, цагляны), ад месца знаходжання прадмета (гарадскі, вясковы, сядзібны), ад прызначэння прадмета (драбильны, нясучы) і г. д. Яны спалучаюцца з назоўнікамі і ўтвараюць словазлучэнні (праектны эскіз, анфіладная праніроўка, зальная схема, апорны элемент, маналітны фундамент, зборны каркас, фасадная цэгла, фундаментны блок, маштабны план).

Спарадычна ў якасці тэрмінаў у архітэктурнай тэрміналогіі выкарыстоўваюцца дзеясловы, аднак многія з іх ўжываюцца і ў іншых галінах навукі: планаваць вытворчасць тавараў шырокага ўжытку; планаваць пабудову клуба.

Значна радзей у падмове архітэктурнага праектавання ўжываюцца прыслоўі, як правіла, вытворныя, утвораныя прыставачна-суфіксальным ці суфіксальным спосабам: унакладку ад накладка (прыст.-суф.), шчыльна ад шчыльны (суф.).

У архітэктурнай тэрміналогіі шырока прадстаўлены шматкампанентныя тэрміны, выражаныя двухслоўнымі, трохслоўнымі і болей словазлучэннямі. Гэта тлумачыцца імкненнем дэталізаваць, канкрэтызаваць навуковае паняцце.

Значная частка двухкампанентных тэрмінаў утворана на аснове азначальнай сувязі паміж галоўным словам (агульным назоўнікам) і залежным словам (прыметнікам): карынфская капітэль, карнізная пліта, архітэктурныя формы, цыліндрычны звод, прамысловыя будынкi, апорныя сцены, нясучыя сцены, трыумфальная арка і інш., від падпарадкавальнай сувязі такіх словазлучэнняў – дапасаванне. Прыметнікі, як правіла, маюць класіфікацыйную характарыстыку. Напрыклад, па прызначэнні будынкi дзеляцца на: грамадзянскія – якія прызначаюцца для пражывання і забеспячэння побытавых, грамадскіх і культурных патрабаванняў; прамысловыя-прызначаюцца для забеспячэння эксплуатацыйных рэжымаў і стварэння аптымальных умоў працоўнай дзейнасці людзей; сельскагаспадарчыя – будынкi для абслугоўвання розных галін сельскагаспадарчай вытворчасці.

Падчас разгляду ўтварэння тэрміналагічнай лексікі неабходна ўзгадаць асноўныя спосабы словаўтварэння беларускай мовы. Найбольш пашыранымі ў агульналітаратурнай мове з’яўляюцца афіксальныя словаўтваральныя мадэлі, у той час як у тэрмінаўтварэнні найбольш прадуктыўныя лексіка-семантычны і сінтаксічны спосабы (сцяна, будынак, цэгла; жалезабетонная канструкцыя, унутраная прастора будынка, каркас з раскосамі і інш.). Звяртаем асаблівую ўвагу на тое, што некаторыя групы назоўнікаў з суфіксам –тель у рускай мове маюць у беларускай мове карэляцыйную форму з суфіксам –нік (утеплитель – уцяпляльнік), а большасць запазычаных дзеясловаў, якія ўжываюцца ў маўленні архітэктараў, у беларускім варыянце маюць суфікс –ава- (-ява-), без –ір- (-ыр-): планаваць – планіраваць, рэканструяваць – рэканструіраваць, канструяваць – канструіраваць, праектаваць – праекціраваць, кампанаваць – кампанираваць і інш.

Такім чынам, на занятках па беларускай мове студэнты-архітэктары, аналізуючы тэрміналогію падмовы архітэктурнага праектавання паводле паходжання, структуры, лексіка-граматычнай прыналежнасці, спосабах утварэння, набываюць веды, якія спрыяюць павышэнню культуры прафесійнага маўлення, а таксама паглыбляюць веды і непасрэдна па дысцыпліне «Архітэктурнае праектаванне».

ЛІТАРАТУРА:

1. Ляшчынская В. А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў ВНУ / В. А. Ляшчынская – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2003. – 243 с.
2. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭН, 1999.
3. Антанюк Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне/ Л.А. Антанюк – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 238 с.